

Türk Basını Açısından Boğazlar Meselesi Çerçevesinde Türk-Sovyet İlişkileri (1930-1939)

Turkish-Soviet Relations In The Framework Of The Straits Issue In The Turkish Press (1930-1939)

ÖZET

Çalışmada 1930-1939 yılları arasında Türkiye-Sovyet ilişkileri ele alınarak, İnönü ve Saracoğlu'nun Moskova ziyaretleri, Boğazlar Meselesi gibi konulara Türk basını ekseninde odaklanılmıştır. Bu açıdan İnönü'nün Moskova ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostane bir şekilde devam etmesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiş ve büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Ziyaretin amacı, Türkiye'nin kendi inkılap prensipleri dahilinde gelişmeye devam etmesi ve ülkenin çoğunlukla köylülerden oluşması nedeniyle iktisadi kalkınmanın köylülerin ihtiyaçlarına göre inşa edilmesi olarak belirtilmiştir. Saracoğlu'nun Moskova ziyareti ise Türkiye-Sovyet ilişkilerindeki gerilimi artırmıştır. Ziyaret sırasında Sovyet temsilcisi Molotov tarafından sunulan bir kâğıtta, boğazlar meselesi konusunda Türkiye'nin yapması gerekenleri ve Sovyetler Birliği'nin istekleri dile getirilmiştir. Ancak Saracoğlu, bu kâğıdı almakta kararsız kalmış ve geri adım atmamıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi de Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, boğazların kontrolünü elinde tutmak istemiş ve bu konuda Sovyetler Birliği ile anlaşmazlıklar yaşamıştır. Ancak sonunda, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazların statüsü belirlenmiştir ve Türkiye'nin kontrolü altında kalmıştır. Çalışma, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde yaşanan gerilimleri ve anlaşmazlıkları ele alırken, aynı zamanda iki ülke arasındaki dostane ilişkileri de vurgulamaktadır. Bu nedenle, Türk-Sovyet ilişkileri hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler için önemli bir kaynak olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar, Türk-Sovyet İlişkileri, İnönü ve Saracoğlu'nun Moskova ziyaretleri.

ABSTRACT

In the study, Turkey-Soviet relations between the years 1930-1939 were examined, and it was focused on subjects such as İnönü and Saracoğlu's visits to Moscow and the Turkish Straits issues on the axis of the Turkish press. In this respect, İnönü's visit to Moscow took place as a result of the friendly continuation of Turkish-Soviet relations and was met with great interest. It was stated that the purpose of the visit was to ensure economic development in accordance with the needs of rural areas at a time when Turkey continued to develop within its own reform principles, and the country was predominantly composed of peasants. Saracoğlu's visit to Moscow increased the tension in Turkish-Soviet relations. During the visit, in a paper submitted by the Soviet representative Molotov, actions regarding the Turkish Straits issue expected from Turkey and the wishes of the Soviet Union were expressed. However, Saracoğlu was hesitant to take this paper and did not take a step back. The Montreux Straits Convention also played an important role in Turkish-Soviet relations. Turkey wanted to keep the control of the straits and had disagreements with the Soviet Union on this issue. Eventually, however, the status of the Turkish Straits was determined by the Montreux Convention and remained under the control of Turkey. While the study deals with the tensions and disagreements in Turkey's relations with the Soviet Union, it also emphasizes the friendly relations between the two countries. For this reason, it will be an important resource for those who want to learn more about Turkish-Soviet relations.

Keywords: Soviet Union, Montreux Convention, the Turkish Straits, Turkish-Soviet Relations, İnönü and Saracoğlu's visits to Moscow

GİRİŞ

İki genç devlet olan Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, özellikle Millî Mücadele ile birlikte iki tarafın diplomatik girişimleri sonucunda başlamıştır. Çarlık Rusya'sını sona erdiren 1917 Şubat Devrimi'nden sonra 1917'deki Ekim Devrimi meydana geldi. 1917'deki Ekim Devrimi'nde Sovyetler Birliği'nin kurulması ve 19 Mayıs 1919'da Millî Mücadele Döneminin başlaması ile iki ülke arasındaki ilişkiler başlamıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra başa geçen Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşını ve savaşın oluşturduğu yıkımı durdurmak için faaliyete geçmişlerdir. Bolşevikler tüm savaşan taraflara barış çağrısında bulunmuştur. Çarlık Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa tarafından bu barış çağrısı kabul etti ve Brest Litovsk'taki barış görüşmeleri başladı.

Yusuf Aktan ¹

Mehmet Hakan Özçelik ²

How to Cite This Article

Aktan, Y. & Özçelik, M. H. (2023). "Türk Basını Açısından Boğazlar Meselesi Çerçevesinde Türk-Sovyet İlişkileri (1930-1939)" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:112; pp:7289-7300. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sss.70496>

Arrival: 06 May 2023
Published: 30 June 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi., İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. ORCID: 0009 0004 5943 6762

² Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. ORCID: 0000 0002 5976 721X

Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devleti de bu barış görüşmelerine temsilci göndermiştir. Ruslar, Doğu Anadolu'da işgal ettikleri topraklarını boşaltmayı kabul etti. Ancak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Ruslara harp tazminatı olarak verilen Kars, Ardahan ve Batum'dan çıkmaya pek sıcak bakmadılar. Brest Litovsk'taki Osmanlı temsilcisi İbrahim Hakkı Paşa'nın ısrarı ve Almanya'nın desteği ile Rusya, "Elviye-i Selâse"(Üç Vilayetler) olarak bilinen bu üç şehirde (Kars, Ardahan, Batum) halk oylaması sonuçlarına göre çekilmeyi de kabul etti ve 3 Mart 1918'de Sovyetler Birliği ile Osmanlı Devleti arasında Brest Litovsk barış antlaşması imzalandı. Brest Litovsk'taki görüşmeler barış antlaşması ile sonuçlanınca, Brest Litovsk Antlaşmasından sonra yeni Rusya'da yönetimini güçlendirmek isteyen Sovyetler Birliği'ne karşı, İngiltere ve Fransa tarafından desteklenen eski Çarlık generallerinden oluşan Beyaz Ordu² ile bir iç savaşa girmiştir. Yabancı devletlerden destek gören Beyaz Orduya karşı bu iç savaşta Sovyetler Birliği'nin askeri gücü olan Kızıl Ordu³ galip çıkmış ve Sovyet Devrimi'ni içerde sonlandırma çabaları sonuçsuz kalmıştır.⁴ Osmanlı Devleti'nin de durumu Rusya'da kurulan Bolşevik hükümetinden farklı değildi. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesinde başarılı bir mücadele vermiş olmasına rağmen mağlup taraf olmaktan kurtulamamıştır. Ayrıca ABD'nin savaşa girmesi sonucunda Almanya yıkımını önlemek için barış arayışına girmiştir. Bulgaristan'ın ve Avusturya-Macaristan'ın savaştan çekilmesi Almanya'nın barış arayışında olması sebebiyle Osmanlı Devleti de savaştan çekilme kararı almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf grubunda olan Ruslar, yeni kurulan Bolşevikler yönetimi ele geçirerek artık İtilaf Devletlerin düşmanı olmuş ve düşmanımın düşmanı benim dostumdur diyerek Osmanlı Devleti'ni dost devlet olarak görmüştür. Çünkü hem Sovyetler Birliği'nde yeni kurulan Bolşevik yönetimini yıkmak isteyenler hem de Osmanlı topraklarını işgal etmek isteyenler İtilaf Devletleriydi. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı topraklarının tamamını ele geçirmek istemiştir. Bu durum Sovyetler Birliği için güney sınırında bir tehdit olarak görülmüştür. İtilaf Devletlerinin Sovyetler Birliği'ni güneyden işgal etme anlamına geliyordu. Bolşevikler, bunu engellemek ve Türkleri de ileride Bolşevik rejimine katmak düşüncesiyle 19 Mayıs 1919'da Anadolu'da başlayan Millî Mücadele Hareketi ve Ankara'da kurulan TBMM hükümeti arasında sıcak ilişkiler kurmaya çalışmıştı.⁵

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rus birlikleri doğuda bazı Türk yerleşim yerlerini ele geçirmişlerdir. Ancak 1917'de Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi sonucunda ve Brest Litovsk Antlaşmasının imzalanması ile Ruslar Anadolu'dan çekileceklerini kabul etmiştir. Bu antlaşma sonucunda Rusya'da başa geçen yeni Bolşevik yönetimi Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır.⁶

Millî Mücadele döneminde Sovyetlerin Anadolu'daki harekete karşı tutumu olumlu olmuştur. Ayrıca iki tarafta da ortak düşmana sahip olunmasından dolayı ilişkileri güçlendirmek için devlet temsilcileri önemli çağrılarda bulunmuşlardır. Bu konuda en iyi örnek Sovyetler Birliği temsilcisi Çiçerin'in 13 Eylül 1919'da Türkiye'deki işçi ve köylülere sesleniş olmuştur: "Türkiyeli işçi ve köylü yoldaşlar topraklarınız tarihin her döneminde istilaya uğramış sizden "Hasta Adam" olarak bahseden Avrupalı devletler sizin gelişmenizi hiçbir zaman istememişlerdir. Boğazları sizden alıp sizi Avrupa kıtasından atmayı ve size köleleştirmeyi her zaman düşünmüşlerdir. Siz Anadolu halkı olarak bu kadar süre ayakta kalmanızın sebebi; Avrupalı Devletlerin sizin coğrafyanızı paylaşmadaki görüş ayrılığıdır. Düşmanlarınız olan İngiltere ve Fransa, Çarlık Rusya'sını savaşa ikna etmek için başkentiniz İstanbul'u gizli antlaşmalarla Rusya'ya verdiler. Sovyet Rusya, bir yandan Çarlık Rusya ve diğer yandan da İngiltere ve Fransa arasındaki tüm bu gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna duyurdu ve uygulanmasına engelledi. Tüm ezilen halkların kapitalist, sömürgeci devletlere karşı bir olmalı ve Sovyetler yardımlarını her zaman yapacağını dile getirdi. Ayrıca Anadolu halkının bu kadar acınacak durumda olmasının sebebinin bir avuç gözü doymaz Türk devlet adamlarına bağlıdır."⁷

Çiçerin'in konuşmasından anlaşıldığı üzere Sovyet Hükümeti, Anadolu işçi ve köylüsünün zor, tehlikeli ve kötü bir döneminde, kardeş halklar olarak, Avrupalı Emperyalist devletlere karşı bir olup onları ülkeden atmayı ve halk olarak barış ve kardeşçe bir yaşam için dost elini uzattıklarını bildiriyor.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ilk diplomatik temaslar 1920'lerde Mustafa Kemal'in Lenin'e ilk Mektubu ve Birinci Moskova Heyetinin girişimleri ile olmuştur. Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektupta: "Emperyalist hükümetlere karşı bütün ezilen dünyanın kurtuluşu için askeri güçlerin Bolşeviklerle birleştirme" isteğini bildirir. Mustafa Kemal'in bu mektubundan sonra iki tarafta görüşmelerin resmi ve yetkili

² Beyaz Ordu, ismini Çarlık Rusya'nın askerilerinden olan Beyaz Muafiz Birliklerinden almıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklerin askeri kuvvetleri olan Kızıl Orduya karşı mücadele etmişlerdir.

³ Kızıl Ordu, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklerin askeri kuvvetlerini oluşturmuştur. 1918 tarihinde Sovyet Rusya'da çıkan iç savaşta Beyaz Orduya karşı galip gelmiş ve 1922 tarihinde SSCB'nin resmi ordusu olmuştur.

⁴ Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, Cilt 1, Baskı 6, İstanbul, 2002, s.157.

⁵ Saray, Mehmet. (1985) **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, Veli Yayınları, İstanbul, s. 9.

⁶ Tercan, Serkan. "TBMM Hükümetlerinin Kafkas Politikası (1920-1923)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25.

⁷ Yerasimos, Stefanos. (2000), **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, Boyut Kitapları, İstanbul, s.124-126.

kişilerle yapılmasını kararlaştırmıştır. Moskova'ya gidecek ilk heyet 11 Mayıs 1920 de Ankara'dan yola çıkmıştır. Moskova'ya gidecek heyetin başkanı Bekir Sami (Kunduh) Bey'dir. Heyetin diğer üyeleri ise İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Dr. İbrahim Tali (Öngören), Lazistan mebusu Osman Bey, Erkânıharbiye Kaymakamı Seyfi (Düzgören)'dir.⁸ Türk ve Sovyet taraflarının bu ilk görüşmesi dostane bir şekilde olmuş. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyan ülkelerden biri olmasını sağlamıştır.

İSMET İNÖNÜ'NÜN MOSKOVA ZİYARETİ VE İKİ ÜLKENİN MİLLETLER CEMİYETİ'NE ÜYELİĞİ

Türkiye, coğrafyasında daha güvenli bir konum elde etmek ve ekonomik gelişim sağlamak amacıyla uluslararası ilişkileri ve iş birliğini arttırmanın gerekliliğini kavramıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Batılı ülkelere karşı mesafeli bir politika izlenmesi, 1930'lara kadar devam etmiştir. Ancak daha sonra bu tutum değişmiş ve Batılı ülkelerle iş birliği yapmak konusunda istekli olunmuştur.

Bu değişikliklerin altında yatan nedenlerden biri de tehdit algısının değişmesidir. Almanya, İtalya ve Japonya gibi devletlerin savaş yanlısı politikaları, Türkiye ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerin de İngiltere ve Fransa'nın yaklaşımıyla paralel politikalar izlemesine neden olmuştur. Bu sayede, Batı ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve ortak bir güvenlik anlayışı oluşturulması hedeflenmiştir.⁹

İsmet İnönü'nün Moskova ziyaretinden önce 19 Mayıs 1919 da başlayan Millî Mücadelenin itibaren iki ülkenin ilişkilerine bakmak faydalı olacaktır. Özellikle 1918 yılında Brest Litovsk'ta imzalanan antlaşmanın Ruslar üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bu nedenle de antlaşma, Sovyetler Birliği'ni Almanya ve müttefiklerine toprak bırakmaya zorlamıştır. Bu durumdan sonra Türklerin Millî Mücadele Savaşı'nda yine İtilaf Devletleri ile savaşıyor olması Sovyetler Birliği ile Millî Mücadele liderlerini birbirlerine yakınlaştırmıştır.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi şartlarını Türkiye'ye empoze etmeye çalışan İtilaf Devletleri'ne karşı verilen savaş, Türkiye için başarıyla sonlanmış ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gerçekleşmiştir.¹¹

1932'de Türkiye Cumhuriyeti Başvekili İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği ziyaret, ülkemizin Milletler Cemiyetine katılımından sadece birkaç ay önce olmuştur. Ziyaret, 1930'lara kadar olan dönemde Türk milli mücadelesi sırasında başlatılan iyi ilişkilerin devamı niteliğindedir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye desteği, özellikle Lozan Barış Konferansı'nda da devam etmiştir. Lozan Barış Konferansı'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkilerine üç ana unsur etki etmiştir: Komünizm meselesi, ticari ilişkiler ve Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirmesi.¹² Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen yakınlaşma, 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasıyla daha da güçlenmiştir. Antlaşma ile her iki ülke de karşılıklı olarak bazı yükümlülükleri üstlenmiştir. Taraflar birbirlerine karşı düşmanca eylemlere katılmayacak, herhangi bir saldırıda bulunmayacak ve birbirlerine karşı siyasi ittifaklara dahil olmayacaklardır. Protokollerde belirtilen tarafsızlık ve saldırmazlık hükümlerinin dışında, taraflar üçüncü ülkelerle her türlü ilişkilerinde özgür olacaklardır. Her iki ülkenin de üçüncü ülkelerle ilişkilerinde serbestlikleri korunmuştur.¹³

Türk-Sovyet ilişkileri, Lozan Barış Konferansı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki ticari ve ekonomik nüfuzu artırma girişimleri kontrollü şekilde sürdürülürken Türkiye, Batı ile de ticari ilişkiler kurmuştur. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde zaman zaman sorunlar yaşanmış, ancak genel olarak dostane bir çizgi takip edilmiştir. Türkiye'nin ülkesinde komünist faaliyetleri yakından takip etmesi, zaman zaman sorunlara neden olsa da Sovyetler pragmatik bir yaklaşım benimsemiş ve ilişkileri bozmamaya çalışmıştır.¹⁴

Ancak Sovyetler Birliği ile Türkler arasında yine de bazı görüş ayrılıkları devam etmiştir. Bunların başında da boğazların yönetimi vardır. Bu nedenle İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti iki ülkenin arasındaki ilişkileri iyileştirme girişimi olmuştur. Bu ziyaret her ne kadar sorunların ve görüş ayrılıklarının tamamen ortadan kalkmasını sağlayamasa da çözüm için kolaylaştırıcı etkileri olmuştur. Türk basını da bu ziyarete yoğun ilgi göstermiştir. Vakit Gazetesi 25 Nisan 1932 tarihli sayısında "Yarın Odesa'da, perşembeye Moskova'da merasimle karşılanacaklar." Başvekil İsmet Paşa Hazretleriyle Hariciye vekili Tefik Rüşdü (Aras) Bey dün sabah Ankara'dan şehrimize gelmişler ve akşam üstü heyetimizin diğer azaları ile birlikte Gruzia vapuruyla Odesa'ya

⁸ Perinçek, Mehmet. (2005), *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleri ile)*, İstanbul, Kaynak Yayınları. s.50-51.

⁹ Yüceler, a.g.e., s. 61-106.

¹⁰ Memmedli, Marziye ve Akgüller, Hilal. (2020) Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından), *Belgi Dergisi 2*, s. 2713-2734.

¹¹ Cankut, Ayhan. Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri. *International European Journal of Managerial Research 2*, s. 76-99.

¹² Gürün, Kamuran. (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 100-101.

¹³ Gürün, Kamuran. (2010), *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 128-129.

¹⁴ Müezzinoğlu, Ersin. (2018). İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), s. 249-260.

hareket etmişlerdir. Başvekil Paşayı karşılamak üzere sabahleyin birçok zevat Haydarpaşa'ya gelmişlerdir. Bu arada Sovyet sefiri Soric yoldaş ve zevcesi de karşılamaya katılmışlardır.¹⁵

Akşam Gazetesi'nin 25 Nisan 1932 tarihli sayısında Sovyetler Birliği ziyareti manşetten “İsmet Paşa'nın bindiği vapur bu sabah boğazdan çıktı” şeklinde vermiştir. Türk Heyetinin ziyaret programı şu şekilde belirlenmiştir: “26 Nisan sabahı Odesa'ya varış, şehirde gezinti ve temsil, akşam hareket, 27 Nisan Kiev'e varış şehirde 3,5 saat gezinti, 28 Nisan saat 10'da Moskova'ya varış, ziyaretler akşam resmî ziyafet, 29 Nisan Ziraat Akademisini ziyaret, öğle vakti Kızıl ordu Evinde Harbiye Komiserinin ziyafeti, öğleden sonra at koşuları ve Dinamo Spor Kulübünde spor oyunları akşamı resmî ziyafet, 30 Nisan sabahleyin Moskova'da bir fabrikayı ziyaret, öğle ziyafeti, öğleden sonra Moskova Şehremanetinde resmî kabul, fırka teşkilatı tetkikatı, akşamı sefirimiz ziyafeti, 1 Mayıs sabahleyin resmi geçitte bulunacak, öğleden sonra istirahat, İtalya sefaretinde çay ziyafeti, akşam Leningrad'a hareket, 2 ve 3 Mayıs Leningrad'ı ziyaret akşamı Moskova'ya hareket, 4 Mayıs Sabah Moskova'ya varış, akşamı hareket, 5 Mayıs Harkof'a varış, 3 saatlik bekleme, 6 Mayıs mühim bir sanayi merkezi olan Dneprosvki şehrine varış, fabrikaları ziyaret, akşamı hareket, 7 Mayıs Sivastopol'a varış, Kırım'da gezinti, 8 Mayıs İstanbul'a hareket, 9 Mayıs İstanbul'a varış.”¹⁶

Milliyet Gazetesi'nde yazan Siirt Milletvekili Mahmut Bey, İsmet Paşa'nın seyahatiyle ilgili Türk-Rus dostluğunun özelliklerini ifade ederken şu noktayı vurgulamaktadır: “Bu dostluk politikası sadece diplomatların çalışmasıyla ortaya çıkmamıştır, her iki ülke halkı da bu politikayı benimsemiştir. Halkın genel düşüncesi tarafından kabul edilen ve desteklenen bir politika her zaman ve her yerde güçlü bir ifadeye sahiptir.”¹⁷ Moskova ve Ankara arasındaki dostluğun gücü, Rusya ve Türkiye'nin milli mücadelelerindeki benzerliklerine atıfta bulunarak açıklanmıştır.

İsmet Paşa'nın ziyareti için Sovyetler Birliği ileri gelenleriyle tanışmak, ikili ilişkileri geliştirmek, Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine destek olmak, ekonomik iş birliği koşullarını araştırmak ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik stratejisini belirlemek gibi farklı nedenler öne sürülmüştür.¹⁸ Bu ziyaret Türkiye'nin ekonomik kalkınması için önemli olsa da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik stratejisi belirleyici olacaktır. Sovyetler Birliği yetkilileri Türk heyetini en iyi şekilde ağırlamıştır ve heyet halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Akşam Gazetesi'nde çıkan habere göre: “heyete gösterilen ilgi ve ikramlar oldukça zengin ve sosyalizm cennetindeymiş gibi hissettirmeye yönelik olmuştur.”¹⁹

Akşam Gazetesi'nin 10 Mayıs 1932 tarihli sayısında, 1932 yılında İnönü'nün Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret, muazzam 1 Mayıs geçit törenleri ve gösterileri ile birlikte sıcak karşılama ve saygı nedeniyle oldukça etkileyici geçmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin askeri kuvvetlerini ve güçlerini, inkılaplarına olan bağlılıklarını Türk heyetine özellikle göstermek istedikleri de gözden kaçırılmamalıdır.²⁰ Türk heyeti, Sovyetler Birliği'nin askeri gücünü ve devrimci ilerlemesini görmek isteklerini dile getirmiş ve talepleri yerine getirilmiştir. Ziyaret sırasında yapılan konuşmalar arasında Milletler Cemiyeti'ne eleştiri de yer almıştır. Bu ziyaret, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. İnönü, Sovyet liderleriyle yaptığı görüşmelerin başarısını bildiren bir telgraf göndererek Sovyetler Birliği'ni ve liderlerini yakından tanıdığını belirtmiştir. Ancak, dış güvenlik konularında yeni anlaşmalar veya Milletler Cemiyeti ile ilgili tartışmalar olmamıştır. İnönü, samimi diyalogun önemini vurgulamış ve iki ülke arasındaki ticareti geliştirmeye yardımcı olmak için 8 milyon dolar kredi önermiş, bu öneri Sovyet hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Bu durum Cumhuriyet Gazetesi'nin 8 Mayıs 1932 tarihli sayısında “Sovyetler Birliği bize 16 milyon liralık kredi açıyor” şeklinde verilmiştir.²¹ Bu görüşmeler, Türk-Sovyet ilişkilerinin ve karşılıklı anlayışın gelişmesine katkıda bulunmuştur.²²

Cumhuriyet Gazetesi'nin 9 Mayıs 1932 tarihli sayısındaki manşeti, “Tevfik Rüştü Bey'in Moskova'da Mühim Beyanatu” Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey 8 Mayıs 1932'de Moskova'da, “elli gazeteciye, Türk-Sovyet görüşmeleri ile ilgili önemli izahat vererek gizli maddelere bağlı değil dedi.” Bilhassa Fransız muhabirler Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'e birçok sorular yönelmişlerdir. Tevfik Rüştü Bey'in kısa beyanatu şu şekildedir: “Her şey, başvekilimizin bilhassa Leningrad'da irad ettikleri nutukta mevcuttur. Sovyet ricalile vuku bulan temas ve mütalaamızda gizli hiçbir şey konuşmadık. Direkt temaslara devam edeceğiz. Cemiyeti akvama karşı vaziyetimiz, beyannamemizdeki gibidir. Rusların bize açtıkları sekiz milyon dolarlık krediyi biz tayin ettik.”

¹⁵ Vakit Gazetesi 25 Nisan 1932.

¹⁶ Akşam Gazetesi 25 Nisan 1932.

¹⁷ Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1932.

¹⁸ Yüceer, Saime. (2011), *Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 61-106.

¹⁹ Akşam Gazetesi, 9 Mayıs 1932.

²⁰ Akşam Gazetesi, 10 Mayıs 1932.

²¹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mayıs 1932.

²² Müezzinoğlu, a.g.e., s. 249-260.

*Sovyetler fazlasını da verebilirlerdi. Yunanistan ve Bulgaristan ile bir blok teşkil edileceği haberleri yalandır”.*²³ Hariciye vekilinin bu beyanatında Türkiye ve Sovyetler arasında gizli görüşmelerin yapılmadığı açıklanmıştır.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmak sebebi, o dönemde Türkiye'nin uluslararası alanda daha aktif olma isteğiyle paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin özellikle batılı devletlerle yakınlaşma endişeleri, Türkiye'nin doğuya yönelik politikalarına dair kimi soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin bu endişelerini gidermek için nota göndererek, ilişkilerin bozulmasını engellemeye çalışmıştır.²⁴

Akşam Gazetesi'nin 18 Temmuz 1932 tarihli sayısında, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması ile ilgili Türkiye'nin Cenevre Elçisi olan, Cemal Hüsnü (Taray) Bey'in 30 Nisan 1932 tarihinde gönderdiği mektup önemlidir. Milletler Cemiyetinin Genel Sekreterliği'nden aldığı davet üzerine Cemal Hüsnü (Taray) Bey görüşmeler yapmış ve Türkiye'nin cemiyete davet edileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Cemal Hüsnü (Taray) Bey, cemiyete gönderdiği mektupta, *“Akvam Cemiyetine kabulünden evvel akdetmiş olduğu hiçbir muahede Türkiye'yi Akvam Cemiyeti azalığı mecburiyetlerini sadıkane ifa etmekten kendisini menetmeyecektir”* yorumunu yapacaktır, bunun sebebinin de Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki tarafsızlık antlaşması ile Milletler Cemiyeti antlaşmasının birbiri ile uyuyuyor olması olarak ifade etmektedir.²⁵

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması batılı devletler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak Sovyetler Birliği tarafından pek iyi karşılanmamıştır.²⁶ Bunun sebebi ise Türkiye'nin batılı devletlere daha da yakınlaşması olarak görmüştür. Buna rağmen 1934 yılında Sovyetler Birliği de bu cemiyete katılma kararı alacaktır.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nin 18 Temmuz 1932 tarihli sayısındaki manşeti, *“Milletler Cemiyetine Girmemiz ve Rusya ile olan Münasebetimiz.”* Ayrıca Hariciye Vekilimiz Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Sovyet Rusya Maslahatgüzarına Mektubuna yer verilmiştir. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey, dostumuz Sovyet, Rusya'nın Ankara Sefareti Maslahatgüzarı- M. Aştakof'a şu mektubu göndermiştir: *“Maslahatgüzar Cenapları, 10 Temmuz 932 tarihli mektubuma zeyl olmak üzere Türkiye Hükûmeti namına aşağıdaki hususları size beyan ile şeref kespeylerim. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ittifakı ile Türkiye arasında istiklalleri için giriştikleri mücadele esnasında mesut bir surette teessüs edecek her yeni merhalesinde hayatiyeti tebarüz etmiş olan samimi dostluk münasebetlerinin müstakbel inkişafına bir engel teşkil edemez. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine iltihaki bu münasebetler üzerine müesses ve 17 kânunuevvel 1925 tarihinde Paris'te akdedilen muahedenameden ve 17 kânunuevvel 1929 da imza edilerek evvelini tekml eden protokolden münbais müteakbil taahhütlerin ehemmiyetini hiçbir surette tenkis edemez ve etmeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti bu taahhütleri burada bir kere daha alenen teyit ile bahtiyardır.”*²⁷

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılarak hem bağımsızlığını hem de barış yanlısı bir dış politika izleyebilme yeteneğini göstermiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini sürdürmek istediğini de göstermiştir. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin de uluslararası alandaki girişimleri önemlidir. Sovyetler Birliği, 3 Temmuz 1933 yılında imzalanan Londra Sözleşmesi'nde²⁸ Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, İran, Romanya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Afganistan ile saldırının tanımını yaparak tüm saldırılara karşı ortak bir tavır alındığını belirtmiştir. Bu sözleşme, Sovyetler Birliği'nin komşuları tarafından sevinçle karşılanmıştır. Daha sonra Sovyetler Birliği, ABD ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve diğer bazı Avrupa ülkeleri de Sovyetler Birliği'ni tanımıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda Sovyetler Birliği, 1934 yılında Milletler Cemiyeti'nin daimî bir üyesi haline gelmiştir.²⁹

Son Posta Gazetesi'nin 16 Eylül 1934 tarihli yayınladığı haberde, *“Sovyetler Birliğinin, Milletler Cemiyeti'ne Katılımı ve Biz”* başlığı altında verilen bilgilere göre, Türkiye adına konuşan Tevfik Rüştü Bey, *“Türkiye'nin uluslararası çalışmalara katılımını hatırlattıktan sonra herkesle çok dostane duygular içinde olduğunu ve bu yönde devam etmek istediğini ifade etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin ileride uluslararası çalışmalarda aktif olacağından dolayı mutlu olduğunu belirten bir haberle, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin de Milletler Cemiyeti'ne katılımını memnuniyetle karşıladığı belirtmiştir.”*³⁰

²³ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1932.

²⁴ Kulkura, Umut. *İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Türk-Sovyet ilişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 48.

²⁵ Akşam Gazetesi, 18 Temmuz 1932.

²⁶ Doğan, Şafak Polat. *“Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi”*, *Elektronik Sosyal Bilgiler Dergisi*, cilt 19. sayı 76. s.15.

²⁷ Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 18 Temmuz 1932.

²⁸ Londra Sözleşmesi: Bir ülkenin kıyılarına, topraklarına, hava sahasına girmesi, karşı ülkedeki çeteleri desteklemesi ve karşı isteğe rağmen bu destekten vazgeçmemesi durumu "Saldırı" tanımı olarak belirtilir.

²⁹ Bodur, Harun. *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, II. Baskı. Ankara, Yeditepe Yayınevi, 2013, s. 723.

³⁰ Son Posta Gazetesi, 16 Eylül 1934.

Türkiye'nin 1932'de, Sovyetler Birliği'nin 1934'te Milletler Cemiyeti'ne üye olmaları, Boğazlar meselesinin çözümü açısından önemlidir. Boğazlar meselesi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıyla birlikte daha geniş bir uluslararası platformda ele alınmaya başlanmıştır. Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğini ve geçiş haklarını Milletler Cemiyeti'ne kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu konu, Milletler Cemiyeti'nin toplantılarında tartışılmış ve üye ülkeler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazların kontrolü Türkiye'ye verilmiştir. Sovyetler Birliği ise diğer devletlerin boğazlar konusunda söz sahibi olmasını istemiştir. Ancak bu talep kabul görmemiştir.³¹

MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI VE SOVYETLER BİRLİĞİNİN TUTUMU

Tarihte, stratejik önemi nedeniyle Boğazlar meselesi birçok kez tartışılmış ve uluslararası anlaşmaların konusu olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde, Boğazlar birçok savaşın ve antlaşmanın odağı olmuştur. 20. yüzyılın başında Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapılan toplantıda ise Misak-ı Milli kararları arasında, Boğazlar konusunda da bir madde yer almıştır. Buna göre Boğazlar, ticaret gemilerine açık olacak ve İstanbul ve Marmara'nın güvenliği sağlanacaktır. Ancak, Lozan Barış Antlaşması ile çözülemeyen bazı konular hala Türkiye için bir sorun teşkil etmektedir. Bunlar arasında nüfus mübadelesi, Hatay ve Musul meseleleri yer almaktadır.³² Ayrıca, Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikaları, Boğazların güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu dönemde Türkiye, Boğazlar Komisyonu ve silahsızlanma konularını Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. Bu amaçla, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini korumak için çeşitli diplomatik faaliyetler yürütmüştür. Türkiye Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayarak, Boğazlar konusunda uluslararası haklarından dolayı hukuki bir çerçeve oluşturmuştur.³³

11 Nisan 1936'da Türk Dışişleri Bakanlığı, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış olan ülkelere, Türkiye'nin ülke ve boğazların güvenliğini sağlamayacağına dair bir nota göndermiştir. Bu notanın amacını Kurun Gazetesi'nin 11 Nisan 1936 tarihli sayısında *"Boğazlar için bir nota verdik"* başlığı atılmıştır. Haberin devamında ise; Başvekâletten tebliğ edilmiştir: *"Arsulusal vaziyette husule gelen hukuki, siyasi ve askeri esaslı değişmeleri karşısında boğazlar mukavelesinin bugünkü halinin Türkiye'nin emniyet ve müdafaası için esasından değişmesi lazım geldiğini müşahede eden Cumhuriyet Hükümeti, vaktiyle boğazlar mukavelesini kendileriyle müzakere etmiş olduğu devletlere müracaata karar vermiştir. Türkiye hariciye vekâleti buna dair olan notayı alakadar devletlere ve makamlara tebliğ edilmek üzere icap edenlere bildirmiştir. Nota metni alakadarların eline vasil olduğu anlaşıldıktan sonra neşrolunacaktır."*³⁴ Şeklinde belirtmiştir.

Boğazlar konusu, Son Posta Gazetesi'nin 11 Nisan 1936 tarihli sayısında *"Devletlere nota gönderdi"* başlığıyla manşetten duyurulmuştur.³⁵ Son Posta Gazetesi'nin 12 Nisan 1936 tarihli sayısında, *"Boğazların statüsünü yeniden düzenlemek ve Türkiye'nin güvenliğini ve ticari seyrüsefer serbestisini sağlamak amacıyla yakında yeni anlaşmazlıkları gündeme getirmeye hazır olduğumuzu bildiren bir haber yer almıştır."*³⁶ Son Posta Gazetesi'nin 13 Nisan 1936 tarihli sayısında, nota içeriği ayrıntılı bir şekilde aktarılmış ve notada şu ifadeler yer verilmiştir: *"Cumhuriyet Hükümeti, herhangi bir ciddi ihmali suçlaması olmadan tüm ülkeyi tamir edilemez bir felakete maruz bırakamaz şeklinde bildirilmiştir."*³⁷ Son Posta Gazetesi'nin 18 Nisan 1936 tarihli sayısında ise *"İngiliz ve Sovyetler notamıza olumlu yanıt verdiler"* başlıklı haberle birlikte notanın diğer ülkeler tarafından olumlu şekilde karşılandığı belirtilmiştir.³⁸

Ayrıca, Türkiye, Boğazların her iki yakasına Türk askerlerini yerleştirmeyi önermiştir. Bu öneriyi, "Rebus sic stantibus"³⁹ ilkesine dayandırarak talep etmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu talebine olumlu cevap vermiş ve Türkiye'nin talebini desteklemiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın bu talebi, Türkiye'nin boğazların güvenliği konusundaki hassasiyetini ve ulusal güvenlik çıkarlarını vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda, Türkiye'nin uluslararası hukuk ve sözleşmelere bağlılığına verilen önemi de göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin olumlu yanıtı, Türkiye'nin uluslararası alanda saygınlığını artırmış ve Türkiye'nin taleplerine diğer devletlerin de destek verebileceği bir atmosfer yaratmıştır.⁴⁰

Ancak, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesine yönelik şüpheleri, daha önce Türkiye ile yapılan görüşmelerde açıkça belirgin hale gelmiştir. Sovyetler Birliği temsilcisi Karahan, 12 Kasım 1936 tarihinde Türkiye'ye gelerek

³¹ Tosun, Hüseyin. (1994), "Montrö Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar Sorununda Son Aşama." Atatürk Yolu Dergisi 4.13, s. 82.

³² Gürün, a.g.e., s. 109.

³³ Budak, Mustafa. (2002), *İdealden Gerçeği Misakı Milliden Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları. s. 157.

³⁴ Kurun Gazetesi, 11 Nisan 1936.

³⁵ Son Posta Gazetesi, 11 Nisan 1936.

³⁶ Son Posta Gazetesi, 12 Nisan 1936.

³⁷ Son Posta Gazetesi, 13 Nisan 1936.

³⁸ Son Posta Gazetesi, 18 Nisan 1936.

³⁹ Rebus sic stantibus: Bu ilke, boğazlar ile ilgili şartların değişmesi durumunda kuralların da değişebileceğini ifade eder.

⁴⁰ Gürün, a.g.e., s. 141.

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Başbakanı İsmet İnönü'yü ziyaret etmiş ve Sovyet hükümetinin yeni direktiflerini açıklamıştır. Sovyetler Birliği'nin, boğazlar sözleşmesi tasarısının kendilerine danışılmadan hazırlanmasını kabul edemeyeceği konusunda ısrar ettiği belirtilmiştir. Ancak, önceki anlaşmalar Sovyetler Birliği'nin şüphelerini giderecek kadar açık değildir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin önceden izin almadan geçiş yapmak isteyen gemilere izin vermesine karşı çıkmıştır. Türkiye'nin teklifi, sadece 25.000 tonluk gemiler için önceden müsaade alınması gerektiği yönündedir. Ayrıca, Karadeniz'e kıyısı olan devletler için tam serbestlik sağlanacaktır. Ancak savaş gemilerinin geçişlerine sınırlama getirilecektir. Bu önlemlerle, boğazların güvenliği sağlanacak ve tüm ülkelerin çıkarları korunacaktır.⁴¹

Sovyetler Birliği'nin boğazlar üzerindeki tezleri, bölgesel güvenlik ve çıkarlarına yöneliktir ve Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin kısıtlanması gerektiği görüşünü benimser. Ancak, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kabul edildiği dönemde İngiltere, kendi tezini gündeme getirerek Türkiye'nin boğazlara asker yerleştirme hakkı olduğunu belirtmiştir. İngiliz tezine göre, sadece Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine açık olmaması gerektiğini, tüm ülkelere aynı hakların tanınması gerektiğini savunmuştur. Bu iki ülkenin tezleri arasında farklılıklar olsa da her iki taraf da kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Bu durum, Boğazların uluslararası hukuk ve güvenlik açısından önemini bir kez daha vurgulamaktadır.⁴²

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre yürüttüğü politikaya karşı çıkmak için mücadele etmiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov, Montrö Boğazlar Konferansı'nda 23 Haziran 1936'da Sovyet tezini açıklamıştır. Sovyet tezi, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine boğazlardan geçişte kısıtlama getirilmesi, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine ise serbest geçiş verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Sovyetler Birliği ayrıca, Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazlar ile ilgili savunduğu görüşünü devam ettirerek boğazların her iki tarafının silahlandırılması gerektiğini iddia etmiştir. Sovyetler, bu görüşün Türkiye'ye ait olduğunu ileri sürerek sözleşmenin revize edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ancak Türkiye, boğazlar üzerindeki haklarını savunmuş ve Sovyetler Birliği'nin bu yanlı görüşlerine direnmiştir.⁴³

Sovyetler Birliği, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasına giden müzakerelerde önemli bir aktör olmuştur. Sovyetler Birliği, güvenlikleri için potansiyel bir tehdit olarak gördükleri Boğazların güvenliği konusunda endişeye kapılmıştır. Boğazların düşman güçler tarafından Sovyetler Birliği'ne saldırmak için kullanılma olasılığından da endişe etmişlerdir.⁴⁴ Sovyetler Birliği, Boğazları daha güvenli hale getireceğini düşündükleri Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde bir dizi değişiklik önermişlerdir. Bu değişiklikler, Sovyetler Birliği'ne Boğazlara asker yerleştirme hakkı vermeyi ve Sovyetler Birliği'ne Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun herhangi bir kararını veto etme hakkını vermeyi içermektedir. Konferanstaki diğer ülkeler, Sovyet değişikliklerini kabul etmeye istekli olmamıştır. Sovyet değişikliklerinin Sovyetler Birliği'ne Boğazlar üzerinde çok fazla kontrol sağlayacağını düşünmüşlerdir. Sonunda, Sovyetler Birliği değişikliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Ancak yine de Sovyetler Birliği'nin Montrö Konferansı'nda Boğazlar sorununa yönelik tutumu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasına giden müzakerelerde önemli bir faktör olmuştur. Sovyetlerin Boğazların güvenliği konusundaki kaygıları ve Boğazları kontrol etme istekleri müzakerelerin sonucunu şekillendirmiştir.⁴⁵

Montrö Boğazlar Konferansı'nda diğer ülkelerin Boğazlar sorununa yönelik tutumu ise farklı olmuştur. Birleşik Krallık ve Fransa gibi bazı ülkeler, Sovyetler Birliği'nin bölgede artan gücü ve etkisinden endişe duymuşlardır. Sovyetler Birliği'nin Boğazları Ortadoğu ve Akdeniz'e yayılmak için kullanacağından endişe etmişlerdir. Ancak Karadeniz'e kıyısı olan bazı ülkeler (Bulgaristan, Romanya vs.) Boğazlar üzerinde bir miktar kontrol sağlamaları umuduyla, Sovyetler Birliği'nin teklif ettiği değişiklikleri desteklemişlerdir. Türkiye ve Yunanistan gibi diğer ülkeler de Sovyetler Birliği'nin bölgede artan gücü ve etkisinden endişe duymuşlardır. Sovyetlerin kendilerine saldırmak için Boğazları kullanacağından endişe etmişlerdir. Bu ülkeler, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde kontrol sahibi olmasını engelleyeceği umuduyla, Sovyet değişikliklerine karşı çıkmışlardır.⁴⁶

Montrö Boğazlar Konferansı'ndaki Türk-Sovyet anlaşmazlıkları, Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasına giden müzakerelerde önemli bir etken olmuştur. İhtilafın ana konusu ise Boğazların kontrolü olmuştur. Türkiye Boğazlar üzerinde tam kontrol sahibi olmak isterken, Sovyetler Birliği, Boğazların nasıl kullanılacağı konusunda söz sahibi olmak istemiştir. Türk-Sovyet anlaşmazlıkları sonunda uzlaşma yoluyla çözülmüştür. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'ye barış zamanında Boğazlar üzerinde tam kontrol hakkı verirken, Sovyetler Birliği'nin savaş zamanında Boğazların nasıl kullanılacağı konusunda söz sahibi olmasına da izin vermiştir. Sözleşme ayrıca barış zamanında

⁴¹ Gürün, a.g.e., s. 149-150.

⁴² Perinçek, a.g.e., s.225-226.

⁴³ Oran, a.g.e., s. 321.

⁴⁴ Perinçek, a.g.e., s. 226.

⁴⁵ Erkin, Feridun Cemal. (1968), *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası. s. 55.

⁴⁶ Uzun, Hakan. *Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları*, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, s. 393-435.

Boğazlardan geçebilecek savaş gemilerinin sayısını ve Boğazlardan geçebilecek savaş gemilerinin boyutunu da sınırlamıştır.⁴⁷

Boğazlar rejimi ile ilgili Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936'da İsviçre'deki Montrö Palace Otelinde imzalanmıştır. Sözleşme, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki stratejik öneme sahip boğazları hangi devletlerin kontrol etmesi gerektiğine dair uzun süredir devam eden tartışmaları sonlandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra başlayan İtilaf Devletleri'nin dayattığı Sevr Barış Antlaşması ve Millî Mücadele sonucunda TBMM'nin kazanımı olan Lozan Barış Antlaşması sonucunda bir dizi müzakerenin doruk noktası olmuştur. Müzakereler, bazı farklı çıkarların söz konusu olması nedeniyle zorlu geçmiştir. Yeni Türk hükümeti Boğazlar üzerinde tam kontrol sahibi olmak isterken, Sovyetler Birliği Boğazların nasıl kullanılacağı konusunda söz sahibi olmak istemiştir. İngiltere ve Fransa gibi bölgedeki diğer ülkeler, Sovyetler Birliği'nin artan gücünden endişe duymuş ve Boğazların bir çatışma kaynağı olarak kullanılmasını istememişlerdir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, bu farklı çıkarlar arasında bir uzlaşma sağlamıştır. Sözleşme, Türkiye'ye barış zamanında Boğazlar üzerinde tam kontrol verirken, Sovyetler Birliği'nin savaş zamanında Boğazların nasıl kullanılacağı konusunda görüş bildirmesine de izin vermiştir. Sözleşme ayrıca barış zamanında Boğazlardan geçebilecek savaş gemilerinin sayısını ve boyutunu da sınırlamıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi 80 yılı aşkın bir süredir yürürlüktedir. Birkaç kez tekrardan düzenlenmiş, ancak Boğazları yöneten yasal rejimin temeli olarak kalmıştır. Sözleşme, Boğazların güvenliğinin sağlanmasında ve Boğazların çatışma kaynağı olarak kullanılmasının önlenmesinde etkili olmuştur.⁴⁸

Cumhuriyet Gazetesi'nin 18 Temmuz 1936 tarihli sayısında, "Montrö'de Türk ve Sovyet siyasetlerinin zaferi" başlıklı yazının devamında "*Yeni anlaşma, aslında Türkiye ve Sovyet Rusya'nın talep ettikleri şekilde yapılmıştır*" haberi yer almıştır.⁴⁹

Atatürk'te 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasından sonra duyduğu derin mutluluk o dönemin gazetelerine de yansımıştır. Özellikle, Ulusal Birlik Gazetesi'nin 21 Temmuz 1936 tarihli sayısının manşetinde "*Atatürk'ün Çok Mühim Beyanatu*" şeklinde bu haberi vermiştir. Dün gece yarısı, Türk tarihi, altın kalemlerle imzalanmış şerefli bir vesika daha kazandı.⁵⁰

Ulusal Birlik Gazetesi'nin 21 Temmuz 1936 tarihli sayısının devamında ise; Büyük Şefimiz Atatürk; Dün gece Montrö'de Parlak Merasimle İmzalanan Boğazlar Mukavelesinin Hakkındaki İhtisaslarını aşağıdaki Şekilde Anlattılar: *Cumhur Reisimiz Atatürk, Boğazlar mukavelesinin imzası münasebetiyle aldığım, tebriklere cevap olarak hissiyatını şu beyanatta ifade buyurmuşlardır: "Milletin yüksek seciyesine, ordusunun bükülmez bazusuna ve medeni beşeriyetin aldatılmaz bonşansına dayanarak ve güvenerek kullanılan zekâ, liyakat ve enerjinin bütün beşeriyetin muhtaç olduğu sulh ve huzuru bahseden neticeler doğurabileceğinin bir delili olan Montrö konferansı eseri, cidden sevinmeğe ve sevindirmeğe değer bir hâdisedir. Tebrikinize teşekkür eder, ben de sizi tebrik etmekle kıvanç duyarım"*⁵¹ haberine yer vermiştir.

Cumhuriyet Gazetesi'nin 20 Temmuz 1936 tarihli sayısında, "Atatürk, Çanakkale'yi bir kez daha kurtardı" başlıklı haberin devamında, "*Türk'ün Boğazlar üzerindeki egemenliğini kesin ve şartsız bir şekilde kabul eden ve Türkiye'yi Doğu barışının en önemli aktörü ve düzenleyicisi konumuna getiren yeni Boğazlar anlaşması, bu akşam Montrö'de imzalanacak. Türkiye, büyük bir zafer daha kazanmaktadır. Atatürk Türkiye'sinin bu parlak siyasi zaferi barış yoluyla elde edildiği için önemi elbette daha büyüktür. Türkiye'nin iradesini, Türkiye'nin haklarını bu uluslararası konferansta zafer kazandıran, şüphesiz ki Büyük Liderimiz Atatürk'ün kararlılığı ve üstün dehasıdır*" haberi yer almaktadır.⁵²

ŞÜKRÜ SARACOĞLU'NUN MOSKOVA ZİYARETİ VE STALİN'İN BOĞAZLAR STATÜSÜNÜ DEĞİŞTİRME İSTEĞİ

1939 yılında Almanya ve İtalya'nın genişleme politikaları, dünya savaşının yaklaştığına işaret etmiştir. Bu durum Avrupa'daki birçok devleti bir araya getirmiş askeri, siyasi ve yardım antlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile Yardımlaşma Paketi görüşmeleri sürerken bu durum Sovyetler Birliği'ni endişelendirmiştir. Bunun üzerine Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, Türkiye'yi batılı devletlerden uzaklaştırarak Sovyetler Birliği'ne yaklaştırmak için 28 Nisan 1939'da Türkiye'ye gelmiştir.

⁴⁷ Soysal, İsmail. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 262.

⁴⁸ Soysal, a.g.e., s.263.

⁴⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Temmuz 1936.

⁵⁰ Ulusal Birlik Gazetesi, 21 Temmuz 1936.

⁵¹ Ulusal Birlik Gazetesi, 21 Temmuz 1936.

⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 20 Temmuz 1936.

Akşam Gazetesi'nin 29 Nisan 1939 tarihli sayısında, "B. Potemkin Ankara'da merasimle karşılandı. Hariciye Veklimiz, B. Potemkin şerefine Anadolu kulübünde bir ziyafet verdi. Sovyetler Birliği'nin Hariciye komiser muavini ekselans Potemkin, bu sabah eksprese bağlı hususu vagonla Ankara'ya geldi ve Türk, Sovyet bayrakları ile donatılmış olan istasyonda Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu ile yanındaki heyet onu karşılamıştır."⁵³

Potemkin ziyaretinin amacını, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapacağı bu anlaşmaya benzer bir anlaşmanın Sovyetler Birliği ile yapılması olarak bahsetmiştir. Sovyetler Birliği'nin lideri Stalin'in talimatıyla gönderilen Potemkin, Sovyet sınır güvenliğini sağlamak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni Türk-Sovyet çıkarlarına uygun olarak değiştirme amacıyla hareket etmiştir. Sovyet temsilcileri, bu isteklerini açıkça ifade etmişlerdir.⁵⁴

Türkiye ise İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma paktı 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da imzalamıştır. Bu Paktı, Vakit Gazetesi'nin 20 Temmuz 1939 tarihli sayısında şu şekilde manşete taşımıştır: Türk, Fransız ve İngiliz Paktı İmzalandı. "Bu muahede hiçbir devlet aleyhine müteveccih değildir, hedefi tecavüze karşı koymak için akitlerin yardımını temindir."⁵⁵ Bu Paktın imzalanması üzerine taraf devletler her ne kadar barış yanlısı demeçler vermiş olsalar da bu durum Sovyetler Birliği'nin endişelerini azaltmamıştır.

Tan Gazetesi'nin 25 Eylül 1939 tarihli sayısındaki manşeti, Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu, "Odesa'da Hararetle İstikbal Edildi ve Moskova'ya Uğurlandı." şeklinde olmuştur. "Türkiye Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu, refakatinde Hariciye yüksel erkânı ve Sovyetler Birliğinin Ankara Büyük Elçisi Terentief olduğu halde, dün akşam Kadeş vapuru ile buraya gelmiştir, Sovyetler Birliğinin misafirleri, rıhtımda Odesa Sovyet'i Reisi Savgenko, Hariciye Halk Komiserliği mümessili Novikov ve Odesa makamı mümessilli tarafından selamlanmıştır."

Akşam Gazetesi'nin 25 Eylül 1939 tarihli sayısında, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve yanındaki heyet ile Moskova'ya gitmişlerdir. Saracoğlu'nun Moskova ziyaretinin amacı Sovyetler Birliği ile Karadeniz, Balkanlar ve Şarki Akdeniz'de sulh ve sükunu muhafaza için müzakereler yapmaktır.⁵⁶ Bu görüşmenin temel amacı Türk-Sovyet paktı kurmak olsa da asıl niyet Stalin direktifi ile gönderilen Sovyet temsilcisi Molotov tarafından görüşmeler sonrası Şükrü Saracoğlu'na sunulan bir kâğıtta yer almaktadır. Bu kâğıtta, boğazlar meselesi konusunda Türkiye'nin yapması gerekenleri ve Sovyetler Birliği'nin isteklerini dile getirmiştir. Şükrü Saracoğlu, bu kâğıdı almakta kararsız kalmıştır çünkü Moskova'da bu konuda bir karar almanın zor olduğunu bilmektedir. Ancak Sovyet temsilcilerinin ısrarına rağmen, Şükrü Saracoğlu boğazlar meselesi konusunda kararlı davranmış ve geri adım atmamıştır. Moskova ziyareti sırasında Şükrü Saracoğlu ayrıca Stalin ile de görüşmüştür. Bu görüşmede, Türkiye'nin İngiltere-Fransa ile imzaladığı yardımlaşma paktına atıfta bulunarak, Türkiye'nin bu devletlere yardımda bulunmayacağı ve tarafsız kalacağı teminatını istemiştir. Bu talep, Türkiye'nin o dönemdeki dış politikası için oldukça önemlidir ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini belirlemede etkili olmuştur.⁵⁷

Molotov, Stalin'in direktifi ile Şükrü Saracoğlu'na Montrö Boğazlar Sözleşmesi maddelerinin gözden geçirilmesi için öneriler sunmuştur. Bu öneriler arasında, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin geçişine ilişkin kararın Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından birlikte verilmesi, Türkiye'nin 30.000 tonluk gemilerin beşte birini aşan tonajların geçişine izin vermemesi, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin insani yardım için savaş gemilerini yollamalarına izin vermemesi ve bazı devletlerin savaş gemilerinin geçişinin Türk-Sovyet ortak kararına bağlı olması yer almıştır. Ayrıca, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimindeki değişikliklerle ilgili müzakerelere katılmadan önce kendi aralarında anlaşmaya varmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu öneriler, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ters düştüğü için Şükrü Saracoğlu tarafından kabul edilmesi mümkün değildi. Şükrü Saracoğlu, Sovyetler Birliği'nin Montrö Boğazlar sözleşmesinde değişiklik taleplerine karşı koymak için üstün bir çaba sergiledi. Kendisi, Sovyet temsilcilere şu açıklamalarda bulunmuştur: "Montrö Boğazlar sözleşmesi, birçok ülkenin katılımıyla imzalandı ve Türkiye, Sovyetler Birliği'nin taleplerine uygun değişiklikler yapmayı kabul etmeyecektir. Eğer Sovyetler Birliği, Hünkâr İskelesi Antlaşması'na benzer bir anlaşma imzalamayı düşünüyorsa, böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğini söyleyebilirim." demiştir.⁵⁸

Moskova'da görüşmeler devam ederken Şükrü Saracoğlu'nun Stalin'e karşı son sözü ise "Eğer Stalin, Boğazlar rejiminde değişiklik talep ederse, benim memleketime gitmeme izin vermeniz gerekir" şeklinde olmuştur. Stalin, Saracoğlu'nun kararlılığını anladıktan sonra geri adım atarak, "Saracoğlu tamamen haklı, bu taslak kabaca kaleme alınmış" şeklinde konuşmuş ve Boğazlar konusunda daha fazla ısrar etmemiştir.⁵⁹

⁵³ Akşam Gazetesi, 29 Nisan 1939.

⁵⁴ Erkin, a.g.e., s.135-136.

⁵⁵ Vakit Gazetesi, 20 Temmuz 1939.

⁵⁶ Akşam Gazetesi, 25 Eylül 1939.

⁵⁷ Erkin, a.g.e., s. 140-141.

⁵⁸ Erkin, a.g.e., s. 142.

⁵⁹ Erkin, a.g.e., s. 143.

Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerine bağlı kalmaya karardır ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin geçişine ilişkin kararın tek taraflı olarak verilemeyeceğini savunmuştur. Bu nedenle, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmelerde, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde herhangi bir değişiklik yapılması söz konusu olmamıştır.⁶⁰

1930'ların sonlarına doğru Türk-Sovyet ilişkilerinde dünyadaki siyasi değişiklikler etkisini göstermiştir. Sovyetler Birliği, önceden Türkiye'nin yanındayken, Lozan Barış Antlaşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde artık Türkiye'ye karşı bir tavır sergilemiştir. Sovyetler Birliği, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması gerektiği konusunda Türkiye'yi uyarılmış ve boğazlarla ilgili kararın Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Türkiye Dışişleri Bakanı hem Stalin'e hem de Molotov'a boğazlar meselesiyle ilgili gerekli yanıtları vererek taleplerinin gerçekleştirilemeyeceğini açıklamıştır. Sovyetler Birliği'nin bu teklifi geri çekmemesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi boğazlar meselesiyle tehdit etmekten kaçınmayacaktır. Cumhuriyet Gazetesi'nin 18 Ekim 1939 tarihli sayısında "Türk-Sovyet Müzakereleri" başlığı altında yayınlanan haberde, Başbakan Dr. Refik Saydam'ın açıklamalarına yer verilmiştir. Saydam, Moskova'da 23 gün boyunca devam eden görüşmelerin sonuçsuz kaldığını söylemiş ve Sovyetlerin tekliflerinin Türkiye'nin güvenliği açısından yeterli olmadığını belirtmiştir. Bu açıklama, Saydam'ın Sovyet tekliflerinin Türkiye'nin milli güvenliğine zarar verebileceği düşüncesini ima ettiğini göstermektedir.⁶¹

Çetiner Çetin Habertürk'teki "Boğazların anahtarı hala Ankara'da" başlıklı 8 Nisan 2021 tarihli yazısında bu anlatıyı şöyle özetlemiştir: "SSCB'nin en sert uygulamaları ile kendinden söz ettiren lideri Stalin 1939'un sonunda Moskova'da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nu kabul ettiğinde onu "Umarım Boğazların anahtarlarını getirmişsinizdir," sözleriyle karşılamıştı. Tecrübeli siyasetçi ise o tarihin en sert diktatörüne "Özür dilerim ekselansları. Mustafa Kemal yanına aldı." yanıtı vererek, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki iletbet tavrını net bir dille ortaya koymuştu.⁶²

Cumhuriyet Gazetesi'nin 18 Ekim 1939 tarihli haberinde, Hariciye Vekilimizin Moskova'da gerçekleştirdiği görüşmelerden bahsedilmiştir. Haberde, Başbakan Dr. Refik Saydam'ın, Ankara'daki Cumhuriyet Halk Partisi, Büyük Millet Meclisi Grubu'na yaptığı konuşmaya da yer verilmiştir. Saydam, dostane ilişkilerin devam edeceğine dair vurgulamalar yapmıştır. Başbakan Dr. Refik Saydam, Şükrü Saracoğlu'nun Moskova ziyaretini ve görüşmelerde ele alınan konuları da değerlendirmiştir. Saracoğlu'nun, Boğazlar konusunun tartışıldığı görüşmelerde Sovyet temsilcilerinin bu konuyu ana gündem maddesi haline getirmesi, Türkiye'nin çıkarlarına aykırı düşmüştür. Saracoğlu'nun talebi üzerine, Boğazlar konusu sadece Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak, Saracoğlu'nun bu talebi kabul edilmemiş ve görüşmelerden sonuç alınmadan Ankara'ya geri dönmüştür.⁶³

SONUÇ

Türk-Sovyet ilişkileri tarihi oldukça zengindir. İki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman dostane bir şekilde ilerlerken bazen de gerilimli bir hal almıştır. Ancak her ne kadar iki ülke arasında anlaşmazlıklar yaşansa da Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin tarihi oldukça önemlidir. Türk-Sovyet ilişkilerinde İnönü ve Saracoğlu'nun Moskova ziyaretleri oldukça önemlidir. İnönü'nün ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostane bir şekilde devam etmesinin bir sonucuydu ve büyük bir ilgiyle karşılandı. Ancak Saracoğlu'nun ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerilimi arttırmıştır.

Boğazlar Meselesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, boğazların kontrolünü elinde tutmak istemiş ve bu konuda Sovyetler Birliği ile anlaşmazlıklar yaşamıştır. Ancak sonunda, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazların statüsü belirlenmiştir ve Türkiye'nin kontrolü altında kalmıştır.

Türk basınının genel olarak İnönü ve Saracoğlu'nun Moskova ziyaretlerine olumlu baktığı görülmektedir. Özellikle İnönü'nün ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostane bir şekilde devam etmesinin bir sonucu olarak görülmüş ve büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Ancak Saracoğlu'nun ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerilimin arttığı bir dönemde yaşanması bakımından basın bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemiştir. Bu da o dönemde Türk basınının Türk-Sovyet ilişkilerine karşı nasıl bir tutum sergilediğini göstermektedir.

⁶⁰ Erkin, a.g.e., s. 143.

⁶¹ Cumhuriyet, 18 Birinci Teşrin (Ekim) 1939.

⁶² Çetiner Çetin, Haber Türk'teki "Boğazların Anahtarı Hala Ankara'da", 8 Nisan 2021.

<https://www.sonkoseyazilari.com/haberturk/cetiner-cetin/8-Nisan-2021/bogazlarin-anahtari-hala-ankarada/641708>

⁶³ Cumhuriyet, 18 Birinci Teşrin 1939.

KAYNAKÇA**Kitap, Makaleler ve Tezler**

ALANTAR Özden Zeynep, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, Türk Dış Politikasının Analizi, 2004, 99-129.

ARUN, Hayrettin, 2. Dünya Harbinden Konferanslar, Ankara.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVLERİ, Kararname, Kayıt No: 030.89.111.16

BİLGE Suat, (1992). Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964. Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

BODUR Harun. Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, II. Baskı. Ankara: Yeditepe Yayınevi, 2013.

BUDAK, Mustafa. İdealden Gerçeğe: Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika, Küre Yayınları, 2002.

BURÇAK, Rıfık Salim, Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri, Gazi Üniversitesi Yayınları. 1983.

ÇETİNER Çetin, Haber Türk'teki “Boğazların Anahtarı Hala Ankara'da”, 8 Nisan 2021.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI YAYINLARI, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, Ankara, 1973.

ERKİN Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

ERTAN T. Faik, İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi. “Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri” I. Çalıştay Bildirileri, 2011, 14.15: 217-219.

ESMER Ahmet Şükrü-Sander, Oral, Olaylarla Türk Dış Politikası 1939-1945 Dönemi. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993.

GÜRBÜZ Kahraman, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939–1945)”. (Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜRÜN, Kamuran. Savaşın Dünya ve Türkiye, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986.

GÜRÜN, Kamuran. Türk-Sovyet İlişkileri, 1920-1953, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

GÜRÜN, Kamuran. Türk-Sovyet İlişkileri, 1920-1953, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

İNÖNÜ İsmet, İnönü Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

KULKIRA Umut, “İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri” (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

KURAT Yuluğ Tekin, Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973. *Belleten*, C.39, S.154, 1975, 265-308.

MÜEZZİNOĞLU Ersin, “İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine”. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S.2, 2018, s. 249-260.

ODABAŞI Yavuz, Postmodern Pazarlama, İstanbul, Mediacat Kitapları, 2004.

ORAN Baskın, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

PERİNÇEK, Mehmet, Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri: Sovyet Arşiv Belgeleriyle. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

POLAT Doğan Şafak, “Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi”, Elektronik Sosyal Bilgiler Dergisi, cilt 19. sayı 76. s.15.

SARAY Mehmet, Atatürk'ün Sovyet Politikası, Veli Yayınları, İstanbul, 1985.

SOYSAL İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

ŞAHİN İsmail ve Müezzinoğlu Ersin, Locarno Musul Kıskaçında Türk-Sovyet İlişkileri, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.5, S,4, 2016, s. 641-676.

TACIBAYEV Raşid, Kızıl Meydan'dan Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri. İstanbul, Truva Yayınları, 2004.

TERCAN Serkan, TBMM Hükümetlerinin Kafkas Politikası (1920-1923), Yüksek Lisans Tezi, T.C Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

TUNÇAY, Mete. Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936). BDS Yayınları, İstanbul, 1992.

VANDOV, Dimitir, Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

YALÇIN Durmuş, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014

YERASIMOS, Stefanos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923. Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2000.

YÜCEER, Saime, Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu. Atatürk'ten Soğuk Savaşa Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, 61-106.

Gazeteler

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Habertürk Gazetesi

Hakimiyeti Milliye Gazetesi

Kurun Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Tan Gazetesi

Ulusal Birlik Gazetesi